

De grote zelfstandige boeren hadden inmiddels ook hun pachtheren in de tang weten te nemen. Nog tijdens de periode van lage prijzen kochten zij kleine stukjes pachtgrond op. Dat verhoogde wel de risico's, maar deed de kosten dalen en versterkte de *joint-venture* tussen de uitbater van het bedrijf en de eigenaar. Die kon het zich nauwelijks meer permitteren een pachter van het land te zetten, terwijl de laatste vanwege het bezit van enig eigen land tot samenwerking met zijn grondheer was veroordeeld. Uiterst langzaam schreed dit proces voort. Zelfs in 1910 was nog maar 45% van de bodem in handen van de bewerkers.

In moeilijke tijden werden de grondslagen gelegd voor een flexibele vorm van bedrijfsvoering en een geleidelijke verhoging van de welvaart. De verbetering van de algemene economische toestand na 1740 was slechts een reden te meer deze succesvolle politiek voort te zetten.

Brusse heeft onze kennis van de geschiedenis van het platteland niet slechts aangevuld met data over weer een regio, hij heeft ons inzicht wezenlijk verdiept. Geleidelijk leren we de verbazing verstaan van de Franse agronomen rond 1800 over de wijze, waarop in de Nederlanden de boeren de meest treurige bodemkundige en klimatologische omstandigheden ten beste wisten te keren: hun bedrijfsvoering liet een schier eindeloze reeks aanpassingsmogelijkheden zien, waarvan in de ene streek deze, in een andere streek gene werd benut, maar altijd met zoveel samenhang tussen de elementen, dat de uitkomst de indruk wekte dat hier steeds de naar omstandigheden best mogelijke wijze van landbouw bedrijven werd beoefend.

J. C. G. M. Jansen

P. J. van Cruyningen, *Behoudend maar buigzaam. Boeren in West Zeeuws-Vlaanderen 1650-1850* (Dissertatie Landbouwuniversiteit Wageningen 2000, A. A. G. Bijdragen XL, Geschiedenis van West Zeeuws-Vlaanderen XXVIII; Wageningen: Afdeling agrarische geschiedenis, Wageningen Universiteit, 2000, 486 blz., ISBN 90 5808 148 6).

Firmly set in the Annales-derived Wageningen school of long-term studies based on quantitative data, Van Cruyningen's book embellishes that mould to include many qualitative variables as well, and concentrates on a tiny area — West-Zeeuws-Vlaanderen — which was home to just 10.000 inhabitants in 1748. He further narrows his focus to the life and times of a small rural elite of rich farmers who dominated the district, and part of the research takes the form of a detailed, almost prosopographical study of just twenty-five of them over three generations, in the early eighteenth century. Van Cruyningen gets to know his *dramatis personae* very well, and so do we.

The conundrum which lies at the heart of this study is this: during a century of considerable distress in agriculture from 1660 to about 1750, when product prices were falling, the tax burden was rising and unit labour costs were rigid, West-Zeeuws-Vlaanderen's wealthier farmers consolidated and actually strengthened their position. The position of this elite remained intact until about 1850, where Van Cruyningen draws his account to a close. Economic modernization was by then hastening the effects of agriculture's problems during the first half of the nineteenth century, as a result of the ravages of the French occupation, and the structural depression which lasted from the 1820s into the 1840s. It was a different world thereafter, but in fact several of those families continued to prosper after 1850 as never before, and even today the area is still known for its wealthy farmers. What were the means by which these select families fostered their fortunes in the crucial period of the early eighteenth century, when most others in the rural economy were suffering so severely?

Van Cruyningen explains the ecological environment, in which the heavy clay required much capital equipment (horses and tackle) and therefore large farms. In masterly 'Wageningen' style, he then provides us with time series on the local agricultural economy, especially prices, wages, and taxes. His main concern, however, is the responses to these external 'givens' provided by the farmers themselves. In three core chapters (4, 5 and 6) he examines the entrepreneurial behaviour of these families: how they increased ownership of their land and expanded the size of their farms, which crops they cultivated, how they used their capital resources and technology, and how they dealt with labour, all under the sway of generally unfavourable macro-economic conditions. In two subsequent chapters (7 and 8), we are shown in detail how the farms or estates were kept together despite an absence of primogeniture, and how a range of records including probate inventories can inform us about the commercial and domestic circumstances of these families over time. Based on this impressive range of sources, Van Cruyningen's answers are as follows.

In the critical first half of the eighteenth century, these farmers adopted a 'group' behavioural form: they implicitly agreed that there was a certain way to run a farm in the district, and they stuck to it. Most full-time labour was sacked, and was substituted by casual, seasonal, immigrant labour, mostly from what is now Belgium (both Flanders and Wallonia). In terms of technology, little changed, but steps were taken to prevent progressive exhaustion of the soil. These farmers were relatively educated, even well read, and there was some rationalization of the economic process, for example in the form of primitive book-keeping. In particular the farmers specialized in high-quality cereals (wheat) as a cash crop, and increased that share of their cultivation patterns. They dispensed with other activities such as domestic industry of all sorts. In other words, they specialized, rationalized, and extensified. This was in contrast to many of their counterparts inland, for instance in the Over-Betuwe, who did almost exactly the opposite, as Paul Brusse has recently shown us (*Overleven door ondernemen* (1999)). In West-Zeeuws-Vlaanderen, the top farmers continued to buy land from beleaguered smaller ones, and ensured that the farm stayed as one unit by passing it to one child only, while compensating the others equally by other forms of inheritance (cash, bonds, and — where necessary — loans to be repaid over time from the farm). The economies of scale so achieved permitted them the financial leeway to delay marketing their crops until they could get a good price, and their casualized labour force allowed them to reduce fixed costs without dispensing with weeding and other techniques for maintaining productivity.

This was a successful elite, and in one sense they maintained and improved themselves at the expense of smaller colleagues and of the local labour force: many farmers went under in the eighteenth century, and many of the rural proletariat left the area, in the early nineteenth century, often bound for overseas destinations. Social polarization and alienation clearly took place, though not proletarianization in a class-conscious sense. Other social classes — small ones — prospered along with the elite: those who provided services for the successful agricultural entrepreneurs found those services in demand, especially for luxury goods of all sorts, including buildings.

Van Cruyningen assembles his tapestry skilfully: he uses many primary sources, but also adopts the findings of many of the secondary studies, taking issue with very few of them. For example, Peter Priester's recent *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw* (Wageningen, 1998) is woven into the general source material, and this is typical of Van Cruyningen's accommodating style. Few alleys of investigation are ignored. The fact that these farmers were mainly calvinists, with a penchant for books of didactic sermons from the later Dutch reformation, causes Van Cruyningen to muse briefly on whether the Weber thesis might not hold some validity here.

But this is not a theoretically oriented investigation, despite the obvious issues of economics, class, gender, identity and exploitation which abound. The basic question is empirical: how did they achieve what they did in the circumstances? The strength of the work is that we now know much more about the answer to that question, in terms of mechanisms and entrepreneurial choices. Van Cruyningen puts farmers as entrepreneurs firmly back at the centre of agricultural history, and that is where they belong.

Michael Wintle

## MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

P. Avonds, *Koning Artur in Brabant (12de-14de eeuw). Studies over riddercultuur en vorsten-ideologie* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse academie van België voor wetenschappen en kunsten. Klasse der letteren, LXI (1999) clxvii; Brussel: Paleis der academiën, 1999, 241 blz., ISBN 90 6569 687 3).

De Antwerpse mediëvist Piet Avonds geniet bekendheid als auteur van twee monografieën over de cruciale regering van de Brabantse hertog Jan III (1312-1355). Hij voegt nu aan deze reeks een boek toe waarvoor de inspiratie gehaald is bij minder 'evidente' bronnen, fictie-literatuur en een miniatuur (de afbeelding van hertog Jan I van Brabant uit de Manessecodex, een in Heidelberg bewaard handschrift uit ca. 1304). Op deze wijze hoopt hij, zo staat het in zijn voorwoord, om een levensgrote frustratie, opgelopen tijdens het decennialang cohabiteren met Jan III zonder ooit de indruk gehad te hebben tot de persoonlijkheid van deze vorst te kunnen hebben doorstoten, van zich af te schrijven. Door ook aandacht te hebben voor bronnen die toelaten de ambities van de Brabantse hertogen in de eerste helft van de veertiende eeuw in beeld te brengen, hoopt hij door te dringen tot de mensen van vlees en bloed die schuil gaan achter de koele, berekenende dynasten. Hij is daar zeker in geslaagd. Dit boek leest vlot als een spannende zoektocht naar complex gelaagde boodschappen die de hertogen via literatuur, symboliek en iconografie de wereld instuurden. Als dusdanig overtreft het de nogal bescheiden geformuleerde ambitie van Avonds. Het is vooral ook een demonstratie van de vernieuwende inzichten waartoe klassiek gevormde historici door samenwerking met literair-historici kunnen komen en als dusdanig een mooie illustratie van de bevruchtende samenwerkingsverbanden waartoe de onderzoeksschool mediëvistiek heeft gevoerd.

Waarover gaat het concreet? Het boek valt eigenlijk in twee grote delen uiteen. In het eerste deel vertrekt Avonds van een nieuwe interpretatie van de afbeelding van Jan I, de held van de slag van Woeringen (1288), in de Manessecodex. De identificatie van de gouden vuurspuwende draak op de helm van de hertog als de draak van de legendarische koning Artur en een brede bewijsvoering over de belangstelling in Brabant voor de 'matière de Bretagne' (een benaming voor alles wat met de verhalencyclus rond Artur te maken heeft), laat toe licht te werpen op de prestigepolitiek van de Brabantse hertogen. Merkwaardig is dat de hele constructie eigenlijk toe te schrijven is aan de wat kleurloze Jan II (1294-1312), zoon van de held van Woeringen en vader van de even flamboyante Jan III. Toch is uitgerekend Jan II verantwoordelijk voor de *image-building* rond zijn vader. Dit blijkt uit drie optredens: een ridderslag door zijn schoonvader, Edward I, koning van Engeland in Gent in 1298; het aannemen van een nieuw gevierendeeld wapen met de Brabantse en Limburgse leeuwen (de erfenis van Woeringen) en de manipulatie, in een ererede op zijn vader, van de traditie rond het nieuwe Brabantse wapen